

SÖMÜRGEÇİLİĞİN KARŞISINDA PSİKIYATR: FRANTZ FANON

GİRİŞ

“Savaş devam ediyor. Ve daha, sömürgeçiliğin, halkımızın sine-sinde açtığı onulmaz yaralarını iyileştirmeye çalışacağımız uzun yıllar var önümüzde... İnsanların gerçekten özgürleşmelerine engel olmaya çalışan emperyalizm her yerde, beyinlerimizden ve topraklarımızdan atmak zorunda olduğumuz hastalık mikroplarını saçmaktadır... Sömürgeçilik, sistemli olarak kendi dışındakileri yadsıdığı, reddettiği için yanlıgı içine düşürülen insanı sürekli olarak kendi kendisine ben gerçekte kimim sorusunu sormaya zorlar... Avrupa'nın refah ve ilerlemesi zencilerin, Arapların, Hintlerin ve sarı ırklının ölü vücutları ve akıttıkları ter üzerine inşa edilmiştir. Bunu artık görmezden gelmeye niyetimiz yok... Haydi arkadaşlar! Yolumuzu değiştirmenin zamanıdır. İçine gömüldüğümüz bu karanlığı yırtıp çıkmamız gerekiyor. Düşlerimizi, bütöl inançlarımızı ve geçmişteki kan bağına dayalı yakınlıklarımızı terk etmek zorundayız. Karşılaştığı yerde, dünyanın dört bir yanında bulunduğu yerde öldürdüğü insanları anlata anlata bitiremeyen şu Avrupa'nın kuyruğunu bırakalım.”

**Frantz Fanon,
Yeryüzünün Lânetlileri**

Sömürgeçiliğin, politik tahakkümün ve ırkçılığın psikolojisi üzerine yazanlar Frantz Fanon'un eserlerine sıklıkla atıfta bulunurlar. Dilimize üç kitabı ve bir biyografisi kazandırılmış olmasına rağmen, Fanon'un ülkemiz psikiyatrisi ve psikoloji çevrelerinde yeterince tartışılmamış olması ilginçtir. Martinik'te doğan, tıp ve psikiyatrisi eğitimini Fransa'da tamamlayan ve psikiyatrisi olarak Cezayir'de çalışmaya başlayan Fanon (1925-1961) kısa sürede Fransa'nın bölgedeki kolonyal projesine karşı çıkan bir devrimci kimliği edinmiş ve Yeryüzünün Lânetlileri, Siyah Deri/Beyaz Maske gibi çığır açan kitaplarıyla Avrupa-merkezci psikoloji anlayışını, köle-efendi diyalektiğini ve tahakkümün psikolojik arka plânını sorgulamıştır. Fanon, Freud ve

Kemal Sayar*

ÖZET

Sömürgeçiliğin, politik tahakkümün ve ırkçılığın psikolojisi üzerine yazanlar Frantz Fanon'un eserlerine sıklıkla atıfta bulunurlar. Dilimize üç kitabı ve bir biyografisi kazandırılmış olmasına rağmen, Fanon'un ülkemiz psikiyatrisi ve psikoloji çevrelerinde yeterince tartışılmamış olması ilginçtir. Martinik'te doğan, tıp ve psikiyatrisi eğitimini Fransa'da tamamlayan ve psikiyatrisi olarak Cezayir'de çalışmaya başlayan Fanon (1925-1961) kısa sürede Fransa'nın bölgedeki kolonyal projesine karşı çıkan bir devrimci kimliği edinmiş ve Yeryüzünün Lânetlileri, Siyah Deri, Beyaz Maske gibi çığır açan kitaplarıyla Avrupa-merkezci psikoloji anlayışını, köle-efendi diyalektiğini ve tahakkümün psikolojik arka plânını sorgulamıştır. Fanon, Freud ve Jung düşüncesindeki etnosentrik unsurlara dikkat çekmiş, kolonizatörlerin psikanaliz ve psikiyatrisi sömürgeleştirme işlemine dayanak kılmasına karşı durmuştur. Politik eylemci kimliği daha belirgin olmakla birlikte, Fanon'un psikiyatrisi ve psikolojiye bazı özgün katkılarda bulunduğu bugün genel bir kabul görmektedir. Cezayir bağımsızlık savaşında, Fransız vatandaşlığı olmasına karşın hayatını riske ederek Cezayirli direnişçilerin safında yer alan, politik baskı ve şiddetin yıldırıldığı mazlumların/ezilenlerin sözcülüğüne soyunan bu sıradışı psikiyatrisi, bu yazıda, biyografisi ve görüşleriyle ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: sömürgeçilik, ırkçılık, psikiyatrisi, psikoloji, Fanon

PSYCHIATRIST AGAINST COLONIALISM: FRANTZ FANON

ABSTRACT

Those who write on colonialism, political oppression and racism frequently refer to Frantz Fanon's work. Though three books of him and a biography have been translated into Turkish, it is interesting that his work has been echoed enough in Turkish psychiatry and psychology circles. Born in Martinique, having finished his medical and psychiatric training in France and working in Algeria, Fanon (1925-1961) has acclaimed the status of a legendary revolutionary who opposed the colonial project of France in the region. With his influential books *The Wretched of the Earth* and *Black Skin, White Masks* he questioned the Eurocentric psychology, master-slave dialectics and the psychological background of oppression. Fanon has drawn attention to ethnocentric elements in Freud and Jung's writings and opposed colonizers in their efforts to transform psychology and psychiatry into a means of control and colonization. Though he holds more fame as a political activist, today it is a widely held belief that he made some specific contributions to psychiatry and psychology. This extraordinary psychiatrist has tried to become the voice of the oppressed who were victimized by political oppression and violence. Risking his life for his ideas, he took sides with the national liberation movement in Algeria though he was a French citizen. Frantz Fanon will be introduced in this article with his life and his work.

Keywords: colonialism, racism, psychiatry, psychology, Fanon

Jung düşüncesindeki etnosentrik unsurlara dikkat çekmiş, kolonizatörlerin psikanaliz ve psikiyatrisi sömürgeleştirme işlemine dayanak kılmasına karşı durmuştur. Politik eylemci kimliği daha belirgin olmakla birlikte, Fanon'un psikiyatrisi ve psikolojiye bazı özgün katkılarda bulunduğu bugün genel bir kabul görmektedir. Gerek sosyal psikiyatrisi, gerekse de kültürel psikiyatrisi Fanon'un düşünce ve eylem adamı kimliğinden yansıyan bâzi izler taşımaktadırlar. Fanon'un politik psikiyatrisi olarak tanımlayabileceğimiz bir yö-

*Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatrisi AD / Tel: 0462 377 55 64 / E-mail: mkemalsayar@superonline.com
2002 yılında Marmaris'te düzenlenen 33. Ulusal Psikiyatrisi Kongresi'nde konferans olarak sunulmuştur.

nelişin de öncüsü olduğu söylenebilir. Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda, Fransız vatandaşı olmasına karşın Cezayirli direnişçilerin safında yer alan, politik baskı ve şiddetin yıldırıldığı mazlumların/ezilenlerin sözcülüğüne soyunan bu sıradışı psikiyatr, bu yazıda, biyografisi ve görüşleriyle ele alınacaktır.

KISA BİYOGRAFİ

Frantz Fanon Martinik'in başkenti Fort-de-France'da 20 Temmuz 1925'te, asırlar önce buraya Afrika'dan getirilen kölelerin soyundan gelen ve Fransız asimilasyon politikalarından etkilenmiş, orta sınıf bir siyah âilenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Annesi küçük bir dükkân işletiyordu, babası ise gümrük müfettişiydi. Frantz'ın öğretmenlerinden birisi sol politikayla meşgul olan bağımsızlık yanlısı genç şâir ve entelektüel Aime Cesaire'ydı. Ancak, bu dönemde Frantz kendisini tamamiyle Fransız hissediyor ve 1943'te "anavatan" Fransa'yı savunmak üzere de Gaulle'ün Hür Fransız Kuvvetleri'ne katılmakta bir beis görmüyordu. Bir Fransız vatandaşı olarak kimliğini sorgulamaya hiç lüzum görmüyordu zîra onlara "medeniyeti bahşeden beyaz insanlarla" çoktan özdeşleşmişti. 1944 yılında Martinik'ten ayrıldı ve Kuzey Afrika'da kısa bir eğitimden sonra İsviçre cephesinde savaşa katıldı. Burada yaralanan Fanon'a cesaret nişanı verilecektir. Kendisine nişanı veren dönemin komutanının yıllar sonra Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nı bastırmak amacıyla görevlendirilmesi de tarihin tuhaf bir cilvesi olsa gerektir. Savaş bitince Martinik'e döner ve Aime Cesaire'nin seçim kampanyasında faâl bir biçimde görev alır. 1946 yılında Lyons'ta tıp okumak amacıyla Fransa'ya döner. Bu dönem zarfında yalnızca tıpla değil edebiyat ve felsefeyle de ilgilenir. Merleau-Ponty'nin derslerine devam eder, pek çok edebiyat ve felsefe adamının kitaplarını okur, öğrenci siyasetiyle ilgilenir. Bu dönemde Tam-Tam adlı bir öğrenci dergisi çıkarır. Tıp çalışmalarının dördüncü yılında psikiyatriye yönelir. Lyons'ta o dönemde psikanaliz ve sosyal psikiyatrinin adı bile geçmez, bölüm başkanı organikçi ekolün önde gelen bir temsilcisi ve bir psikoşürürji meraklısıdır. Fanon Siyah Deri, Beyaz Maske adlı ilk kitabını psikiyatri asistanyken yazmış ve bu ilk kitabıyla ırkçılığı tartışmaya açmıştır. "Radyomu açtığımda Zencilerin Amerika'da linç edildiğini duyuyorum" diye yazar, "anlaşılan birileri bize yalan söylemiş: Meğer Hitler ölmemiş". Bu kitabını bitirme tezi olarak sunmak istediysen de, talebi bölüm başkanı tarafından geri çevrilir ve Friedrich ataksisi üzerine bir tezle 1951 yılında tıp eğitimini tamamlar. 1952'de yayınlanan bu kitap kişisel hikâyesini damıttığı, Fransa'da bizzat tecrübe ettiği ırkçılığı teşrih masasına yatırdığı, Sart-

FRANTZ FANON

re, Adler, Hegel ve Lacan'dan etkiler taşıyan bir eserdir. Bütün Martinikli çocuklar gibi Fanon da okulda atalarının mâvi gözlü sarı saçlı Gaul'ler olduğuna inandırılarak yetiştirilmişti. Fanon Martinikli siyah âilelerin pek çoğunda görülen zenci düşmanlığının beyaz kültürel stereotiplerin içselleştirilmesiyle ortaya çıktığını yazar. Siyah adamın beyaz olma arzusunu obsesyonel nevroza benzetir ve aşağılık duygusunun olumlu bir benlik imgesini engellediğini söyler. Bu durum, Aime Cesaire gibi entellektüeller 1930'larda zenciliklerini gururla savunmaya başlayana dek sürecektir. Ancak, Fanon'a göre zenciliğin kutsanması onu yaratan durumu anlamamızı sağlamamaktadır. Sartre'in antisemitizmin kökenleri konusundaki tezlerini uyarlayarak, aşağı zenciyi yaratanın sömürge ırkçısı olduğunu söyler. Fanon'un meslekî anlamda şekillendiği yıllar dağlık bir bölgede yer alan Saint-Alban kliniğinde geçirdiği yıllardır. Saint-Alban savaş yıllarında bir direniş merkezi olmasının ötesinde duvarların olmadığı, kıtlık zamanında bir tek hastanın bile açlık nedeniyle hayatını yitmediği sıradışı bir kurumdur. Bu kuruma ve Fanon'un meslekî gelişimine rengini veren Tosquelles adında, Franko İspanyası'ndan Fransa'ya ilticâ etmiş bir Katalan psikiyatrdır. Tosquelles, Fanon'a hastalarını dinlemeyi, toplantıları idâre etmeyi, psikanalizi hasta değerlendirmelerinde kullanmayı öğretir. Saint-Alban'da yürütülen kurumsal tedavi psikanalitik ve fenomenolojik geleneklere yaslanan ama ilâç ve elektroşok tedavisini de kullanan eklektik bir uygulamadır. Psikiyatri uzmanlığını aldıktan sonra bir süre Fransa'da geçici bir görevde çalışır ve daha sonra Cezayir'in Blida şehrindeki psikiyatri hastânesine şef olarak atanır. Burada, istifa ettiği 1956 yılına dek çok hareketli bir meslekî hayatı olur: Bu kalabalık hastâne de pek çok reform yapar, yanısıra araştırmalar yürütür, makaleler yayınlar. Bu esnâda siyah politikada da öne çıkan bir isim olmaya başlamışsa da temel ilgisi Cezayir bağımsızlık savaşı üzerinde yoğunlaşır. Kısa bir süre sonra Cezayir Kurtuluş Cephesi ile temâsa geçer. Yaralı savaşçılar gizlice hastâne de tedavi edilir. Kliniğinde hem işkence kurbanlarıyla hem de Fransız ordusunun edilgenleştirme politikasının aslı bir unsuru hâline gelen işkence uygulayıcılarıyla uğraşmaktadır. 1956'da yaşadıkları ve gördükleri tahammülü aşan boyutlara ulaşınca istifa eder. Fransız yerleşimcilerin Cezayir köylerine girerek rastgele insan öldürdükleri ve "fare avı" olarak isimlendirdikleri vandalizm hastâneye de girmiştir. Bâzı hastâne çalışanları tutuklanmış, kimisi işkenceden geçirilmiş, kimi de sonsuza dek yok edilmiştir. Çalışma arkadaşlarından bir hekim ağır bir işkenceden geçirildikten sonra ölmesi için bir domuz çiftliğine bı-

rakılmıştır meselâ. Bakana yazdığı istifa mektubunda “eğer psikiyatri insanın yaşadığı çevreye yabancılaşmasını azaltmaya yönelik bir teknikse” der, “Cezayir’deki Fransız politikası Arap nüfusu bütünüyle yabancılaştırmış ve onları mutlak bir depersonalizasyon içinde yaşamaya mahkûm etmiştir”. Cezayir’i iki gün içinde terk etmesi istenir. Artık o kendi deyimiyle “Ne bir Martinikli, ne de bir Fransız, sâdece Cezayirli’dir”.

Cezayir’den sürülmesinin ardından Tunus’a geçer ve burada ülkenin ilk gündüz hastânesini kurar. Bu arada politik etkinliğine yoğun bir biçimde devam etmektedir, Cezayir Direnişi ve El Mücâhid dergilerinin editörlüğünü yürütür. Cezayir Kurtuluş Cephesi’nin sözcülüğünü yapar. Kendisine iki kez suikast girişiminde bulunulursa da bunları ufak yaralarla atlattır. Geçici Cezayir hükümeti adına Afrika ülkeleriyle ilişkileri yürütür, bu esnâda pek çok Afrika lideriyle tanışır. Aralık 1960’da lösemi olduğunu öğrenir. Ancak, hastâne çalışmalarını ve bağımsızlık hareketi yandaşları için eğitimciliği sürdürür. 1961 Nisanı’nda başyapıtı veya politik vasiyetnâmesi sayılabilecek ünlü eseri Yeryüzünün Lânetlileri’ni yazmaya başlar. Bu eserde, Cezayir’deki gibi bütün seçenekler tüketildiğinde, sömürgecilere yönelik şiddetin meşrûlaşacağını öne sürer. Yeryüzünün lânetlileri-kırların topraksız köylüleri ve kenar mahâllelerin mülksüzleri- yeni bir insan ve yeni bir hümanizmin doğmasına izin verecek yegâne kuvvet olarak görülür. Bu eserinde Fanon sömürgecilğin ve işkencenin yol açtığı psikiyatrik hastalıkları ayrıntılı bir biçimde tartışır. Yeryüzünün Lânetlileri zamana ve ölüme karşı amansız bir yarışla yazılmıştır. Bu arada sağlığı iyiden iyiye bozulmuştur. Tedavi amacıyla Rusya’ya götürülürse de, Rus doktorlar ona lösemi tedavisi konusunda daha uzman bir kuruluşa başvurmasını önerirler. ABD’de Ulusal Sağlık Enstitüsü’ne götürülür. Tedaviye hemen başlanmaz, bir hafta bir otel odasında bekletilir. Kliniğe yattığı zaman hayatından ümit kesilmiştir artık. Kasım ayının sonlarında kitabının basılı örneğini görme imkânı bulur. Hasta yatağında hâlâ kitap taslakları üzerinde çalışmaktadır. Washington’da tedavisine başlandıktan bir süre sonra, 6 Aralık 1961’de yalnız başına hayata vedâ eder. Ölüm haberi Paris’e ulaşır ulaşmaz, polis, Yeryüzünün Lânetlileri adlı kitabını insanları baştan çıkardığı gerekçeyle toplattır. ABD’ye gitmeden önce Cezayir toprağına gömülmeyi vasiyet etmiştir ve bu vasiyete uyularak Cezayir’de, mücadele arkadaşlarının yanına defnedilir. Cezayir 1962 Temmuzunda bağımsızlığına kavuşur.

KUZEY AFRİKA SENDROMU

Frantz Fanon’un 1952 tarihli “Kuzey Afrika Sendromu” başlıklı makalesi, adından dolayı ilk elde bir Kuzey Afrika hastalığının klinik tanımını çağırıştırırsa da, daha ziyâde Fransız tıp çalışanlarının Kuzey Afrikalı hastalara karşı takındıkları ırkçı tutumu kınayan

bir polemiktir. Bu ırkçı tutum Profesör Porot tarafından ilk kez 1918’de “Müslüman Psikiyatrisi Üzerine Notlar” başlıklı makalesinde dile getirilmiştir. Yerel nüfusa karşı mütehakkim bir edâyla şöyle yazar Porot: “Biçimsiz bir ilkel insanlar kütlesi, çoğu zaman câhil ve ahmak, bizim düşünce biçimimize ve tepkilerimize çok uzak, bizim ahlâkî tutumlarımızın hiç birini kavramış değil, en basit sosyal, ekonomik, siyasî ilgilerimizi dahi anlayamaz”. Cezayirli’nin psikopatolojisi hakkında yazarken Porot onu bir yalancı, hırsız, ahmak, tembel, histerik ve dürtüsel biçimde homisidal olarak tanımlar. Cezayirli, bir Avrupalı çocuğun bile sâhip olduğu merak ve sorgulamadan yoksun infantil bir kişidir ve “Kuzey Afrika yerlisinin üst ve kortikal işlevleri gelişmemiştir, bu ilkel yaratığın temelinde bitkisel ve içgüdüsel hayatı diensefalonu tarafından yönlendirilir”. Porot’un bilimsel ırkçılığı Cezayir’de kurumlaştırılmış ve kırk yıl hüküm sürmüştür. Porot ve öğrencileri Cezayirli’nin ve özelde Müslümanlar’ın doğuştan aşağılık olduğu görüşünü yaymışlardır. Bu tutum Fanon tarafından şiddetle kınanır, Kuzey Afrikalı hastaların gerçekte birer yalancı oldukları önermesine itiraz eder. Ona göre Kuzey Afrikalı hastaların gerçek bir hastalığı vardır ama sorulan soruya verilecek doğru cevabı bilmedikleri için huzursuzlanmakta ve baş veya mide ağrılarından yakınmaktadırlar. Aslında Cezayirli bir emniyetsizlik girdabına düştüğü için, bir ülkesi olmadığı için, duygu ve etkinlikleri hep tehdit altında olduğu için “ölümü her gün yaşamaktadır”. Tıp çalışanlarının Kuzey Afrikalı hastayı itmelerinin temelinde, gerçek iletişimi tıkayan kültürel önyargıları ve özellikle de agresyonları vardır. Kuzey Afrikalı hastaların şikâyetlerinin müphemliği ve gezici nitelikte olması etiolojik ve tanısal işlemleri geçersizleştirmekte, kültüre yabancı ve muhatabına yukarıdan bakan hekimlerde hastalığın gerçekliğini sorgulamaya yol açmaktadır. Fanon, “Kuzey Afrika Sendromu” başlıklı makalesini psikiyatri asistanı olduğu yıllarda kaleme almıştı, bu da onun ırkçılık ve tahakkümle uzun zamandır ilgilenmekte olduğunu ve çalışma yeri olarak Cezayir’i seçmesinin tesadüf olmadığını gösterir. Bu makale toplumda ve tıp kurumu içinde yerleşik olan ırkçılığı şiddetle eleştirir. Bunun yanında ezilen, baskı gören insanların derin ruhsal/varoluşsal buhranına, gezici belirtilerine işâret eder. Tıp mesleği bu hastaları anlayamamakla kalmamış, üstüne üstlük ırkçı önermelerle bu hastaları tahkir de etmiştir. Makale Fanon’un kendi kendisine sıklıkla sorduğu ve insanlığı temel meselesi olduğunu düşündüğü bir soruyla başlar: “Yaptığım veya yapmadığım şeyler için insan gerçekliğinin güçten düşmesine bir katkı oldu mu? İçimdeki insanı hep istedim ve onu açığa çıkarabildim mi?” İngiliz koloni psikiyatrisi Carothers’in Dünya Sağlık Örgütü için yazdığı bir monografda Afrikalı’yı “beyinsiz Avrupalı” olarak tanımlaması da Fanon’u çileden çıkarır. Carothers’a göre Afrikalı’da serebral korteks işlevsel olarak yoktur, “postmortem beyin ince-

lemeleri göstermektedir ki Afrikalı'nın korteksinde sekse ayrılan yer beyazlarınkinden çok fazla, öte yanda bilişsel işlevlere ayrılan yer ise çok azdır". Fanon bu ırkçı söyleme Cezayir başkaldırısının "bir halkı beyinsizleştirme teşebbüsünün mantıklı bir sonucu" olduğunu söyleyerek şâirâne bir karşılık verecektir.

KÖLE-EFENDİ DİYALEKTİĞİ

Avrupa'nın toprak ve emek hırsı, kıt'aların işgâl edilmesi, milyonların köleleştirilmesi, şiddetin boy göstermesi ve yerkürenin her köşesinde geride kurbanlar bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Barut, İncil, alkol ve Avrupa-merkezci psikoloji bu tarihî mülk edinme ve büyükleme misyonunun taşıyıcıları olmuştur. Bu hırs, Fanon'un tâbiriyle yarılmış, ikiye bölünmüş bir dünya yaratmıştır ve bu iki dünyanın sakinleri de farklı "tür"lerdir: Efendiler ve köleler, sömürgeleştirilenler ve sömürgeleştirilenler, burjuva ve işçiler. Zaman içinde toprakların işgâli ruhların işgâline dönüşmüştür. Hegel efendi-köle paradigmasının ayrıntılarını Zihnin Fenomenolojisi adlı eserinde vermektedir. Marx'tan Sartre'a kadar pek çok düşünür bu paradigmada Avrupa'yı anlamak, eleştirmek ve dönüştürmek için gerekli fikirleri bulmuşlardır. Hegel, insanın kendi bilincine ancak bir başkası tarafından tanınmakla varacağını ileri sürer. Tanınma arzusu engellendiğinde bir çatışma, bir mücadele doğar. Karşısındakini tanımak ihtiyacı duymaksızın tanınan efendi, muhatabı tarafından tanınmadan onu tanıyan da köle olur. Efendi yalnızca tanınma arzusunu gidermez, köleyi kendi irâdesinin bir oyuncuğu da kılmış olur, o artık, efendinin ihtiyaçlarını giderecek uygun bir vâsıta. Kojeve'nin Hegel yorumu bu paradigmayı daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Tanınma arzusu, ötekinin sizin değerlerinizi kendi değerleriymiş gibi onaylaması, bütün insanların temelde toplumsal varlıklar olduğunu söyler bize. Tanınma ancak ötekinin mevcudiyeti ve onunla yüzleşmeyle mümkündür. Öteki tarafından tanınmak birinin özdeğerini, kimliğini hatta insanlığını teyid eder: "Ancak başkası/öteki tarafından tanınmaklardır ki insan hem kendisi hem de başkaları için gerçekte insan olur". Köle ve efendi arasındaki mücadele ölümüne bir savaştır, eğer iki taraf da hayatını riske eder ve ölürse hiç biri tanınmayacaktır, bir taraf ölürse diğeri yine tanınmayacaktır. O hâlde köle-efendi diyalektiğinin yürümesi için bir tarafın tehlikeyi göze alarak tanınana dek savaşması, beri yanda diğerrinin ölüm korkusuyla muârizına boyun eğmesi gerekir. Tanınan ve tanımayan efendi, tanıyan ve tanınmayan köle olacaktır. İlki, fethet veya öl derken ikincisi boyun eğ ve hayatta kal ilkesini benimser. Kolonyalizmin psikolojisi üzerine yazan Octave Mannoni de sömürgeciliğin köken ve dinamiğinde iki ruhsal karmaşanın yattığını söylemektedir: Aşağılık ve bağımlılık karmaşaları. Ona göre her halk sömürgeleştirilemez, bir halk eğer yoğun bir bağımlılık duygusundan muzdaripse ve yalnız bırakılmaya, terk edilmeye taham-

mülü yoksa sömürgeciliğe ihtiyaç duyar. Öte yandan, Avrupalı da kollektif bilinçdışında güçlü bir biçimde aşağılık duygusu ve misantropi (insan nefreti) taşımaktadır; ilki temel bir yetersizlik duygusunu, ikincisi ise insanoğluna karşı temel bir güvensizliği ve ondan duyulan nefreti ifade etmektedir. Misantropi dünyayı tümüyle insandan boşaltmayı arzulamaktadır. Hırçın Kız, Robinson Crusoe ve Gülliver'in Seyahatleri gibi klâsik eserlerdeki ana karakterleri incelediğinde Mannoni şunu görür: Kaybolmuş, sürülmüş, gemisi batmış Avrupalılar vardıkları kıyıda doğalarının ve kültürlerinin üstünlüğü sonucunda hâkimiyeti ele geçirir, yerlilere boyun eğdirirler. Bu uzak diyarlardaki yerliler yarı insan, insan-altı, kolayca kullanılan, tekâmül etmemiş ahmak yaratıklar olarak resmedilirler. Bu eserlerin Avrupalılarca çekici bulunmasının nedenleri içlerindeki bir arzuya karşılık gelmeleri, ortak ihtiyaçları gidermeleri olmuştur. Bu eserlerde Avrupa psikolojisinde sessiz sedâsız varlığını sürdüren duygu, düşünce ve düşlemler hayâlî karakterlere yansıtılmıştır. Mannoni'ye göre aşağılık ve misantropi özellikleri 1572 yılından beri Avrupalının ruhunda hüküm sürmektedir ve Avrupalı'nın ruhu kolonyalizm başlamadan önce de kolonyalizme hazırdır. İnsandan yoğun bir nefret sebebiyledir ki, pek çok Avrupalı okyanuslarda adalar bulmak için ülkelelerini terk etmişlerdir. Fanon Siyah Deri, Beyaz Maske adlı eserinde "Zenci ve Hegel" başlığı altında Hegel'in efendi-köle diyalektiğini özetler ve bu paradigmayı günümüzdeki beyazlarla siyahların ilişkisine uyarlar. Fanon için kölelik ve kolonyalizm tecrübelemi ve kişilikleri darmadağın edilen insanları Cezayir'de bizzat görmüş, onlarla hemhâl olmuştur. Kurbanla özdeşleşir zira kendisi de kölelerin torunlarından biridir, ülkesi hâlâ sömürgecilerin elindedir ve nihâyet onun için ezilenler kardeşi, bacısı, ana babasıdır. Fanon karşılıklı tanımının insan hayatı ve ilişkisi için elzem olduğunu söyler. Karşılıklı tanıma olmaksızın bir kimlik, özdeğer, saygınlık olamaz. Bu imkândan mahrum bırakılan kişiler lânetli bir hizmetkarlığın ve nesnelüğün zindanına hapsolurlar. Böylesi durumlarda bir "yaban savaşı"ndan ve muhtemelen "ölüm nöbetleri"nden başka bir yolu yoktur insanî ve özgürleştirici tepkinin. "Ben sâdece burada ve şimdinin şeyleştiriciliğine tutsak olamam. Ben başka bir yer ve başka şeyler içinim aynı zamanda. Hayatın dışında bir şeyin izini sürdürdüğüm için muhafetimin dikkate alınmasını istiyorum, şu âna dek hep daha insanî bir dünya için, karşılıklı tanımının hükümferma olduğu bir dünya için savaştım, savaşıyorum. Beni tanımak istemeyen kişi bana karşı çıkmaktadır. Yaban bir savaşım, ölüm nöbetlerini, o kaçınılmaz bozgunu kabul etmeye hazırım, bununla imkânsızın da mümkün olduğunu kabul etmiş oluyorum" diye yazar. Bütün çabalarına rağmen, ırkçı Fransa'da karşılıklı tanıma arzusu engellenecektir ve bu engellenme bir ruhsal/varoluşsal buhranla neticele-

necektir. Beyaz ve narsistik olan öteki sâdece tanınmayı değil, tapınılmayı da beklemektedir. Aynı zamanda, siyah insanın insanlığını bile teslim etmekte mütereddittir. Fanon “ölüm nöbetleri” ifâdesiyle o yıllarda bir eylem programını değil, bir inanmışlığı dile getiriyordu ve aklın akılsızlığa gâlip geleceğini düşünüyordu. Fanon’a göre beyaz adam kendisini tanrı ilân ederek üstünlük karmaşasına hapsolmuştu, siyah adam da beyaz olmak konusunda duyduğu yoğun istekle aşağılık karmaşasından muzdaripti. Ona göre siyah insanın tutsaklığı “sürekli avcı olmayı düşleyen bir av” olmasından kaynaklanıyordu. Şöyle yazar: “Şimdi efendilerinin oturduğu posta mı kurulacak kölelikten kurtulan zenci? Yılda bir kere salonda dans etmelerine izin verilen uşaklar gibi, tutunacak şeyler arıyor kendine, öyle mi? Hayır, kölelikten kurtulmakla efendi olunmaz. Kölelerin olmadığı yerde efendi de yoktur çünkü”. Fanon, Mannoni’nin bir halkın sömürgeleştirilmesi için bağımlılık karmaşasından muzdarip olması gerektiği düşüncesini sahte psikanalitik ve Avrupa-merkezci bir varsayım olarak değerlendirmekteydi. Mannoni sömürgecilerin ruh hâli üzerine yazdıklarında bazı içgörüler kazandırıyor ama sömürgeleştirilmiş halkların hâlâ infantil bir gelişme evresinde olduğunu söylemesi ve bu halkların Avrupa tahakkümünü gönül rızâsıyla kabullendiklerini iddia etmesi isâbetli teşhisler değildi. Bağımlılık karmaşası kolonyalizmin bir sebebi değil bir sonucu olarak da görülebilirdi, üstelik bu psikolojik izah sömürgeciliğin ardındaki ekonomik ve politik çıkarları gözden kaçırıyordu. “Bilimsel nesnellik bana yasak” diye yazıyordu Fanon, “çünkü o yabancılaşmış, o nörotik kişi benim kardeşim, bacım, babamdır... Ben derisi kara adam sadece şunu istiyorum: Hiç bir araç insana hâkim olmasın. İnsanın insana kulluğu son bulsun. Yâni ne ben başkasının kulu olayım, ne de ben başkasını kulluğa zorlayayım. Nerede olursa olsun, hangi görünüş içinde olursa olsun insanı sevmeme ve onu keşfetmeme izin verilsin... Son duâm da şu: Ey ruhum, hep soru soran bir ruh olarak kal kaldığın yerde!”

FANON VE AVRUPA-MERKEZCİ PSİKOLOJİ

Fanon’un yaşadığı yıllarda başat psikolojinin temel varsayımı, tek insan gerçekliğinin Avrupa-merkezli, orta sınıf ve nihâyet erkek olduğudur. Bu kültür, sınıf ve cinsiyet bağımlı gerçekliğin evrensel bir geçerlilik taşıdığı düşünülmektedir. Bir azınlığın psikolojisi şeyleştirilmekte ve bütün insanlığın psikolojisi olarak takdim edilmektedir. Bu düşünceye göre bu azınlık için doğru, yararlı ve tipik olan şey diğer topluluklar için de öyle olmalıdır. Fanon zihinsel mâcerasının başından itibaren psikanalizi eleştirme yürekliliğini göstermiştir. “Görülecektir ki” diye yazar, “siyah adamın yabancılaşması sâdece bireysel bir sorun değildir. Filojeni ve ontojeni yanında sosyojeni de durmaktadır”. Sosyojenetik ilkeyi vurgulayarak Fanon, Freud’un ontojenetik indirgemeciliğini ve

Jung’un filojenetik spekülasyonlarını reddetmektedir. Aynı zamanda sınıfa ve kültüre bağlı çatışmaların insanların kaç(ın)amayacağı hastalıklara ircâ edilmesine, insan bireyinin bir dizi içgüdüden ibâret sayılmasına veya kültürün sâdece iyi bir şekilde örgütlenmiş bir represyon mekanizması olarak görülmesine itiraz eder. Ancak, psikanalize en keskin karşı çıkışı Oedipus karmaşasını reddetmesiyledir. Şöyle yazar: “Çoğu zaman unutulmaktadır ki nevroz insan gerçekliğinin temel bir unsuru değildir. Beğenin ya da beğenmeyin, Oedipus karmaşasına zenciler arasında neredeyse hiç rastlanmaz. Kolaylıkla iddia edebilirim ki Fransız Antilleri’ndeki evlerin yüzde 97’sinde bir tek Oedipus karmaşası bile göremezsiniz. Bu yetersizliğimizden dolayı kendimizi yürekten tebrik etmemiz gerekir”. Oedipus karmaşasına saldırmakla Fanon görünürde Avrupa’nın ahlâki çöküşüne, kültürel görececilik ve etnosentrizme işâret eder ama daha derin bir seviyede, Fanon’un bu karmaşayı reddetmesinin temelinde kültüre karşı devrimci bir bakışın yattığı görülecektir. Fanon, Oedipus karmaşasına karşı çıkışı onun insan psikolojisini asıl toplumsal ve tarihî koordinatlarına yerleştirme yolundaki kararlılığını ifâde eder. Freud’un nevrozun bütün kültürlerin kaçınılmaz bir sonucu ve insanlık durumuna içkin olduğu önermesini kabul edilemez bulur. Fanon’a göre nevroz verili bir kültürün ifâdesidir: “Her nevroz, her anormâl görünüm... kültürel durumun bir ifâdesidir”. Fanon Siyah Deri, Beyaz Maske’de Jung’un görüşlerinden sıklıkla yararlanırsa da onun “evrenselci” psikoloji anlayışıyla arasına mesafe koyar. Her beyazın içinde dolaşan bir yabancı / bir zenci, her egoda bir karanlık / bir gölge olduğunu söyleyen Jung aynı yapıyı medenileşmemiş toplumlarda da gördüğünü söyler. Öte yanda Fanon, “Jung’un kendisini kandırıldığını düşünüyorum” diye yazar, “bildiği tüm halklar, Arizona’nın Pueblo Kızılderilileri olsun, Kenya’nın zencileri olsun, beyaz adama az ya da çok travmatik bir temas yaşamışlardır”. Fanon kolektif bilinçdışının oluşumunda evrimden ziyade kültürün rolüne işâret eder. “Jung kolektif bilinçdışını kalıtımla aktarılan beyin maddesine yerleştirmektedir. Bence kolektif bilinçdışı bir grubun önyargı, mit ve toplu tutumlarından ibârettir”. Fanon, bugünden bakıldığında açıkça ırkçı olarak nitelenebilecek yazılarını görmediği için Jung’a biraz merhametli davranmış görünüyor. Freud ve Jung’a nispetle Adler, Fanon’un psikolojik bakış açısına daha yakındır. Adler’in işçi sınıfından bir âilenin çocuğu olması ve gençliğindeki aktif siyasî tutumu Fanon’un Adler’e duyduğu yakınlıkta rol oynamış olabilir. “Zenci ve Adler” başlığı altında bir bölümün yer aldığı Siyah Deri, Beyaz Maske’de şöyle yazar: “Adleriyen okulun sonuçlarına bağlı kalırsak, Zenci’nin tarihsel olarak hissettiği aşağılık duygusuna karşı bir protesto arayışı içinde olduğunu söyleyebiliriz. Tüm dönemlerde Zenci daha aşağıda olduğu için, buna üstünlük karmaşasıyla tepki vermeyi dener”. Freud, Jung ve Adler için ekonomik ve

kültürel tahakkümün sonuçlarıyla uğraşmak kişisel, sınıfsal, kültürel ve ırksal nedenlerle anlamsızdı. Hastaları nisbeten istikrarlı sosyokültürel çevrelerden geliyordu ve kolonyalizmin vahşi hamleleriyle sarsılmamışlardı. Fanon'sa toplumsal kökeni ve kişisel mizacı itibarıyla bu üç dâhi ruhbilimcinin göremediklerini görebilecek bir üstünlüğe sahipti: Kendisi bir kolonyal özne olmuş, kolonyalizmin Cezayir'de neler yaptığına ilk elden tanıklık etmişti. Bireyin aşırı güçlü ve baskıcı bir sosyal yapıda kendisini güçsüz, çaresiz ve yalıtılmış bir nesne olarak hissettiğini öne sürer. Ontojeni ve artık geri döndürülemez geçmişin içine gömülü bir lanete insanın direnmesinin imkânsızlığına işaret eden filoloji, Fanon için yeterlidir. O, insanı yeni bir biçimde anlamının zaruretine işaret ederek sosyogeniyi öne sürer, yabancılaşmanın temel nedeni öncelikle sosyoekonomiktir, ikinci olarak da sosyal eşitsizlik ve şiddetin içselleştirilmesi. O hâlde, etkili olabilmek için, yabancılaşmaya bu iki düzeyde de müdahale edilmelidir. Ontojeniden sosyogeniyeye kayış Fanon'un radikal psikolojisinin temelini ve "yeryüzünün lânetlileri" için uygun terapi biçimini oluşturur.

IRKÇILIĞIN PSİKANALİZİ

Kötülüğün sembolizmini tartışırken Ricoeur, Batılı Yahudi-Hristiyan geleneğinde kötülüğün temiz olmadığı düşünülen şeyle simgelendiğini söyler. "Avrupa'da" der Fanon, "siyah adam kötülüğün simgesidir". Beyazlar için siyahlar her türlü aşağılığı simgeler: "İşkenceci siyahtır, şeytan siyahtır, gölgeden dem vurulur, ister bedensel isterse ahlâki olsun birisi kirliyse siyahtır. Eğer hepsini bir araya getirseydik siyah adamı günahla bir tutan ifâdelerin ne kadar da çok olduğunu görmek bizi hayrete düşürürdü. İster simgesel isterse somut anlamıyla olsun, Avrupa'da siyah adam karakterin kötü tarafına karşılık gelir. Bu anlaşılacakça 'siyah sorunu'nu anlamak da mümkün olmayacaktır". Kısaca şunu söyler Fanon: "En düşük değerlerin arketipi Zenci tarafından temsil edilir". Avrupa medeniyeti siyah dünya ile, o yabancılarla temas kurduğunda herkes Zenci'nin kötülüğü konusunda hemfikir olmuştu ona göre. Aslında yapılan beyazların kendi içlerindeki kötülüğü siyahlara yansıtmasından ibârettir. Böylece beyaz kendisinde kabul edemediği, kötü ve aşağılık bulduğu her şeyi siyaha yansıtarak rahatlar. "Avrupa'da Zenci bir işleve sâhiptir: Düşük duyguları, basit temâyülleri, ruhun karanlık tarafını simgelemek" diye yazar Fanon, "Homo occidentalis'in kolektif bilinçdışında zenci -veya siyah renk- kötülüğü, günahı, lânetlenmişliği, ölümü, savaşı, kıtlığı simgeler". Beyaz adam içindekileri dışarı boşa ettiğinde bütün bu simgesel değerleri siyah adama yapıştırır. Afrikalı'yı "lobotomize olmuş (beyni alınmış) Avrupalı ve bazı bakımlardan geleneksel psikopata benzer" olarak tanımlayan Britanyalı koloni psikiyatrisi Carothers ile Fanon arasındaki tartışma (ilki ikincisine hiç cevap ver-e-mese de), bugün "ırkçılık

ve psikiyatrisi" hakkındaki tartışmaların temelini oluşturur. Carothers ve benzerlerinin kaba ırkçılığının bilim kılıfı altında sunulması Fanon'un, aklın önünde sonunda sömürge yönetimlerinin günlük suiistimallerine gâlip geleceğine dâir itimadını sarstı. Farkına vardı ki her türlü bilimsel kanıt aslında sömürgecinin hükümrancılığını sürdürmesi için toplanmaktadır. Açık bir tiksinti duygusuyla şöyle yazar: "Tarihin benim için derledikleri ilk bölümünde, yamyamlığın kuruluşunu gözümün içine sokarcasına açık seçik anlattılar. Kromozomlarımızın yamyamlığı temsil eden birkaç daha ince veya daha kalın gen içermesi bekleniyordu. Cinsiyet geçişinden sonra bilginler şimdi ırksal geçiş fark ettiler. Ne utanç verici bir bilim!" Fanon daha sonra bilimsel ırkçılığın değişik dönemlerde benimsediği değişik taktikleri inceledi. Siyah adamın insanlığının olumsuzlanması daha örtük ve gizli ifâdelerle gerçekleşiyordu artık. Önce kültürün bazı insan grupları için söz konusu olmadığı söylenmişti. Daha sonra koşullar değişti, bir kültürler hiyerarşisi öne sürüldü ve Afrika kültürü en alt sıraya yerleştirildi, en son olarak da kültürel görecelik kavramı tarihsel gereksinimleri karşılamak amacıyla yürürlüğe sokuldu. Her iddia Fanon'a göre tahakkümün toplumsal/tarihsel bir ânını temsil ediyordu. Fanon, Prospero ve Caliban: Sömürgeciliğin Psikolojisi adlı kitabında sömürgeciliği psikanalitik bir bakış açısıyla ele alan Octave Mannoni'yi de eleştirmiştir. Daha önce de görüşlerine değindiğimiz Mannoni kolonyal durumun bir karşılıklı yanlış anlamadan ibâret olduğunu söyler. Bu açık ve paylaşılan yanlış anlamının gerisinde ona göre asıl ve bilinçdışı olan bir tamamlayıcılık gizlidir. Avrupalı "aşağılık karmaşası" hâkimiyet kurma ve pederşâhî bir yönetme ihtiyacı doğurur. Afrikalı ise "bağımlılık karmaşası"ndan muzdaptır ki, bu da onu koruyup idâre edecek besleyici bir erk, bir yetke ihtiyacı doğurur. Bu bağımlılık karmaşasının Avrupalı'nın gelişinden önce de var olduğunu düşünür Mannoni, ona kalırsa Afrikalı uzun süre bu koruyup kollayıcı babayı beklemiştir. Kolonyal tahakkümle Afrikalı bir itminana kavuşmuştur. Afrikalı hiç büyümek istemeyen bir çocuktur, Fransız sömürgeciliğinden kurtulma çabaları bile infantil çatışmaları çözme yolunda gösterilen yararsız çabalarıdır. Psikanalitik bir dille Mannoni, Afrikalı'nın kendi Oedipus karmaşasından kurtulma "onuruna" sâhip olmadığını yazmaktadır. Fanon sâkin ve nâzik bir biçimde Mannoni'nin ırkçılığını ve psikolojik indirgemeciliğini açığa vurur. Ona göre Mannoni Afrikalı'nın geleneksel misafirperverliğini bağımlılıkla karıştırmaktadır. Kıt'aya ayak basan yabancıları ilk elde büyük bir hoşgörülle karşılamıştır yerliler, oysa sömürgeciler kendilerini en nâzik biçimde karşılayan bu insanların iyi niyetini su istimal etmişlerdir. O hâlde Mannoni sömürgeciliğin kurbanını suçlamış olmaktadır. Fanon'a göre ırkçılığın Avrupa toplumlarında ekonomik, yapısal ve kültürel bir temeli vardır. Bir toplumda ırkçılık varsa o toplumun bütün birey-

leri bundan az ya da çok etkilenirler. Sömürgecilik önden var olan karmaşaların birbirini bütünleyecek şekilde birleşmesi değil, ekonomik tamahkârlığın ateşlediği ve üstün silâhlarla mümkün olan bir ekonomik ve kültürel boyun eğdirmedir. Sömürgecilik ezilenlerin temel hayat yapılarını tersyüz eder, yerli kültür ve ekonomi yurtsuzlaşır. Yerli boyun eğmekle artık tanımsız, kendini tanımlayabilen bir varlık olmaktan çıkar ve ruhsal dengeleri alt üst olur. O hâlde Mannoni sebeple sonucu birbirine karıştırmış olmaktadır, bağımlılık kolonyalizmin bir sebebi değil olsa olsa sonuçlarından biridir. Fanon psikanalitik kuramın tek başına kolonyal durumu açıklayamayacağına inanmıştır. “Burada Freud’un buluşlarına yer yok” der; Mannoni’nin Oedipus karmaşası ve ilk sahne varsayımlarını kolonyal duruma uygulama çabalarını yakışıksız bulur. Malagasy rüyalarını Freudiyen simgeciliği bire bir uygulayarak bir tüfeği penise eşleyen Mannoni’ye rüyaları doğru toplumsal tarihsel bağlamına oturtmadıkça onların gerçek anlamını kavrayamayacağımızı hatırlatır ve bir tüfeğin bâzen ölümcül bir gerçeği, yâni tüfeğin ta kendisini işaret ettiğini söyler.

KOLONYAL TIP

Fanon sömürge deneyimi içinde Batı tıbbının nasıl bir tahakküm aracına dönüştüğünü fark etti. Bir sömürge toplumunda Batı tıbbı kendi toprağında taşıdığı anlamdan çok farklı bir anlama bürünür. Önceliği ağrıyı dindirmek gibi görünse de, kendisi sömürgeci yağmanın bir parçasıdır, zavallı yerlileri iyileştireceğini öne süren doktor, tıpkı günahkârları cehennem ateşinden kurtarmayı görev edinen misyonerlere benzer. Bâzen doktor misyoner de olabilir, kimileyin de askerî doktor kimliğiyle ortaya çıkar. O hâlde sömürge insanının doktorun tedavisini, ev ziyaretlerini, çevre sağlığıyla ilgili düzenlemelerini kendi vücudunun, âilesinin ve toplumunun bütünlüğüne yönelik ihlaller olarak algılamasına şaşmamalıdır. Sömürge insanı farkındadır ki doktor, polis ve öğretmen iç içe geçmiştir. Cezayir bağımsızlık savaşında hekimlerin sıklıkla sır tutma ilkesini çiğnediklerini haber verir Fanon. Polise yaralının ismini ve adresini hemen verirler, birisi işkenceyle can vermişse ölümün doğal yollarla olduğuna dâir düzmece raporlar hemen devreye sokulur. Kendileri de sömürge ajanı olan bâzı doktorlar açık bir biçimde işkenceciye dönüşmüşlerdir Cezayir bağımsızlık savaşında. Sorgulanan bilincini kaybetmesine neden olan bir ilâçla verilen “doğruluk serumu” ve elektroşok, sıklıkla Fransız hekimler tarafından sorguda kullanılmıştır. Doktorlar sorgulanan kişiyi işkenceye hazırlamak için işbirliği yapmışlardır. Fanon yazıyor: “Çeşitli işkence merkezlerine bağlı diğer doktorlar, her seanstan sonra, işkence göreni iyileştirmeye ve yeni seanslarla hazır duruma getirmeye çalışırlar. Burada mühim olan, esirin sıfırı tüketip işkencecileri yalnız bırakmaması yâni hayatta kalmasıdır. Cezayirli’yi, hayat ile ölüm

arasında bir yerde tutmak için, işkence öncesi, işkence ve sonrasında ona bol bol kalb ilâcı, yüksek miktarda vitamin verilir. Doktor on defa müdahale eder, esiri on defa işkenceciler sürüsü önüne bırakır”. Sonuç ya ölü bir mahkûm ya da parçalanmış bir kişiliktir. “Aylar süren işkenceden sonra mahkûm adını, nerede doğduğunu söylemek bile istemez” der Fanon, “her soru öncelikle işkenceci-ışkence gören kişi ilişkisinin yinelenmesi olarak yaşanır”. Savaş yıllarında Fransız yetkililerin en temel ilâçları, tetanos aşısını bile halka vermediğini yazar: “Bugün bize, sayısız Cezayir ailesi, tetanoz zehrinin etkisiyle günden güne gözlerinin önünde felçleşen, bir ara iki büküm olan, sonra tekrar kötürümleşen yaralının, yavaş ama korkunç ölümünü anlatabilir”.

SOSYAL ÖZGÜRLEŞME İÇİN PSİKİYATRI

Fanon’un Blida-Joinville hastânesinde giriştiği reform onun psikiyatridi bir özgürleştirme pratiği olarak algıladığını gösterir. Hastâneye klinik şefi olarak varır varmaz zincirleri ve tesbit gömleklerini kaldırır, hastaların özgür bir biçimde dış ortama çıkabileceklerini müjdelir. Değişik komiteler kurarak hasta, hemşire ve doktorların katılımıyla sosyal faaliyetler düzenler. Bu faaliyetleri Müslüman hastaları da içerecek şekilde genişletmek ister ama bu çabası başarısızlıkla sonuçlanır. Fanon Avrupalı hastalar için işe yarayan sosyal terapinin Müslüman hastalarda sonuçsuz kalması üzerine, meslekdaşı Azoulay ile birlikte bir makale yazar. Antropolojik ve sosyolojik bir bakış açısıyla bu başarısızlığın nedenleri üzerinde düşünürler. Geleneksel Cezayir toplumu âile ağı etrafında örgütlenmektedir ve yapısı itibâriyle teokratik ve gerontokratiktir, bu temel yapılar sömürgeleşmeyle birlikte aşınmakta ve radikal bir dönüşüme uğramaktadır. Önceleri ortak mülkiyette olan toprak hızla el değiştirmekte ve büyük arâzi sâhiplerinin eline geçmektedir. Ciddi bir topraksız köylü nüfus oluşmakta ve bu da göçmen hayat tarzını yok ederek, şehirlere göçü hızlandırmaktadır. Şehirlerin etrafında oluşan gecekondu mahâllelerinde “lumpen proleter” bir sınıf boy vermektedir. Bu değişen toplumda kurulu kültürel normlar da değişmiştir: Derinlemesine yerleşmiş âdet ve gelenekler varlığını zayıf da olsa sürdürmektedirler. Fanon ve Azoulay yüz yüze sözel iletişim kurulamamasının Cezayirli hastaların grup terapilerinde isteksiz davranmalarının önemli nedenlerinden birisi olduğunu düşünürler. Sosyal işlevlerin Müslüman hastalara hitap etmemesini de sosyal işlevin âilevî veya dinî ortamda olmadıkça anlamsız bulunmasına bağlarlar. Bu kültürel tecrübeden sonra hastânedeki bir Mağrip kahvehanesi kurulmuş, Müslümanlar’ın dinî bayramları bir şenlik havasında kutlanmaya başlamış, bir geleneksel hikâye anlatıcısı getirilmiş ve böylece, sosyal faaliyetlere Müslümanlar’ın katılımı da sağlanmıştır. Bütün bu uygulamalar bugünden bakıldığında basit görünebilir ama psikiyatrideki hâkim bakışın ırkçı bir öz taşıdığı, Afrika-

lı'nın "beyinsiz Avrupalı" olarak düşünüldüğü, "sadece önbeyniyle yönetilen bitkisel ve içgüdüsel bir varlık sürdüğü"nin yaygın kabul gördüğü bir iklimde, Fanon'un yaptıkları devrimci bir sıçrama mâhiyetindedir. 1950'li yıllarda Fransa'da gündüz hastânesi kavramı hiç bilinmiyor ve uygulanmıyorken, Fanon'un gündüz hastânelerini düşünmüş olması da ilginçtir. Tunus'ta kurduğu "nöropsikiyatrik gündüz hastânesi" Fanon'un gözünde doktor-hasta ilişkisindeki eşitliği sağlamanın bir örneğini oluşturacaktır. "Burada doktor-hasta ilişkisine her iki tarafın da serbestçe gireceği bir zemin yaratmak istiyoruz" der. Fanon özgürlüğü akıl hastalığının anlaşılmasında elzem olarak görür. Gündüz hastânesindeki hasta özgürlüğünü hayata geçirmeyi öğrenmektedir. Tunus'taki bu gündüz hastânesi hizmete girdiğinde dünyada yirmi gündüz hastânesi vardı ve az gelişmiş ülkelerin hiçbirinde bu uygulama hayata geçirilmemişti. "Kurumsal terapiyle donmuş kurumlar, katı ve kesin kurallar, hızla stereotipleşen şemalar yaratığımızı unutmamalıyız" diyordu, "bu yeni toplumda icat yoktur, yaratıcı bir devingenliğin izine rastlanmaz, yenilik mumla aranır. Kurum Mauss'un tâbiriyle, bir kadavra kuruluştur. Üstelik bu sahte toplumun atıl karakteri, katı mekânsal kısıtlılığı, hareketlerin sınırlandırılması ve hadi saklamayalım süre giden hapsedilme yaşantısı, buradaki sosyoterapinin iyileştirici ve rehabilite edici değerini kısıtlamaktadır. Bu yüzden bugün inanıyoruz ki sosyoterapi için gerçek ortam toplumun ta kendisidir". Fanon hastalara hastâneye yatışın zorlayıcı havasından kurtulmaları için âzamî özgürlüğün verilmesi gerektiği düşüncesindedir. Onun Bli-da hastânesinden istifa mektubu onun psikiyatrideki devrimci ve insancıl yönelimini bütün hatlarıyla ortaya koymaktadır: "Eğer psikiyatri insanın artık çevresine bir yabancı olmamasını mümkün kılan bir tıp tekniği ise, bunu söylemek üzere bir borçtur ki sömürgeleştirilen insan ve hasta, yurdunda zâten sürekli bir yabancı durumundadır ve mutlak bir depersonalizasyon hâlinde yaşamaktadır... Bir sosyal yapının işlevi insanın ihtiyaçlarını karşılayacak kurumlar inşa etmektir. Üyelerini ümitsiz çözümlere iten bir toplum yaşamayan, değiştirilmesi gereken bir toplumdur. Bunu söylemek yurttaşın görevidir. Ne meslek ahlâkı, ne sınıf dayanışması, ne âile çıkarları bunun önüne geçebilir. Hiç bir sözüm ona millî kandırmaca aklın isteklerine gâlip gelemez". Kariyerinin başlangıcında Fanon'un akıl hastalarını zincirlerinden çözmek kadar, ezilen/baskı altına alınan halkları da özgürleştirmeyi kendisine bir ülkü edindiği bilini-

yor. Bir psikiyatr olması, ona bir dereceye kadar ülkelerini hayata geçirme imkânı vermiştir. Cezayir bağımsızlık savaşında hayatını ortaya koyacak kadar aktif bir görev üstlenen Fanon'un politik eylemci/devrimci doğasıyla gerçek psikiyatryi hayata geçirmek yolunda verdiği uğraş, aynı adanmışlıktan beslenen iki durumdur. Psikiyatrik eserleri hem kuramsal hem de tatbiki düzlemde bir öncünün mührünü taşır. Yarı asır öncesinden, bugün kültürel psikiyatri olarak yaygınlık kazanan düşünceleri tartışmış, hayata geçirmeye gayret etmiştir. Sömürgeciliğin mahkûmlarını köleliğin zindanından azad etme yolundaki soylu yürüyüşüne, sosyal psikiyatryi hâkim psikiyatrik söyleme kabul ettirme yolundaki kararlı savaşımına başlıyalı çok olmamıştı ki lösemiyle, ironik bir biçimde Washington'da hayatını kaybetti. 1961'de 36 yaşında ölümünden birkaç gün önce şu satırları yazmıştır: "Size söylemek istediğim ölümün her zaman bizimle, hep yanı başımızda olduğudur; önemli olan ondan ne zaman kaçıp kurtulacağımız değil, inandığımız fikirler için elimizden gelenin âzâmesini yapıp yapmadığımızdır... Eğer en başta bir amacın hizmetkârı değilsek, halkın, adâlet ve özgürlüğün sevdâlısı değilsek, yeryüzünde bir hiçiz demektir".

KAYNAKLAR

- Fanon F. Cezayir Bağımsızlık Savaşının Anatomisi. Pınar Yayınları (Çileçöp K, çeviren) 1983, İstanbul.
- Fanon F. Yeryüzünün Lanetlileri. Burhan Yayınları (Doktor B, çeviren) 1984, İstanbul.
- Fanon F. Siyah Deri, Beyaz Maske. Seçkin Yayınları (Koytak C, çeviren) 1988, İstanbul.
- Bulhan HA. Frantz Fanon and the Psychology of Oppression. New York, Plenum Press, 1985.
- Ehlen P. Frantz Fanon. A Spiritual Biography. New York, Crossroad Publishing Co., 2000.
- Adams MV. The Multicultural Imagination. Race, Color and the Unconscious. London, Routledge, 1996.
- Littlewood R. Ideology, camouflage or contingency? Racism in British psychiatry. Transcultural Psychiatric Research Review 1993; 30:243-290.
- Butts HB. Frantz Fanon's contribution to psychiatry: the psychology of racism and colonialism. J Nat Med Assoc. 1979; 71:1015-1018.
- Adams, PL. The Social Psychiatry of Frantz Fanon. Am J Psychiatry 1970; 127:809-814.
- Macey D. Frantz Fanon 1925-1961. History of Psychiatry VII: 1996. p. 489-497.
- Razanajao CL, Postel J, Allen DF. Frantz Fanon's Life and Psychiatric Work. History of Psychiatry VII: 1996. p. 505-524.
- Youssef HA, Fadl SA. Frantz Fanon and Political Psychiatry. History of Psychiatry VII: 1996. p. 525-532.